

-	ЕЛЕНА МИТРОФАНОВНА За.....	98
114.	ВАСИЛІЙ ПАВЛОВИЧЪ Родился 1 января 1892 г. въ с. Буянкахъ; воспитывался въ Черниговскомъ Реальномъ Училищѣ; † убитъ 9 декабря 1914 г. на бѣзурѣ; по смерти произведенъ въ прапорщики. Ж. Серафима Антоновна Храпачева Дочь АНТОНИНА	102
115.	ПЕТРЪ ПАВЛОВИЧЪ Родился 24 августа 1894 г. въ с. Буянкахъ. Убитъ 17 марта 1917 г. въ Карпатахъ.	102
116.	МИХАИЛЬ ПАВЛОВИЧЪ Родился 1 ноября 1901 г. въ с. Буянкахъ; воспитанникъ Черниговскаго Реального Училища (1916).	102
117.	АНДРЕЙ ПАВЛОВИЧЪ Родился 18 мая 1904 г. въ с. Буянкахъ; воспитанникъ Черниговскаго Реального Училища (1916).	102
-	ДОМНИКІЯ ПАВЛОВНА Родилась 7 января 1883 г. въ с. Буянкахъ. За Григоріємъ Николаевичемъ Ивановымъ.	102
-	МАРІЯ ПАВЛОВНА Родилась 3 ноября 1884 г. въ с. Буянкахъ.	102
-	АННА ПАВЛОВНА Родилась 24 ноября 1886 г. въ с. Буянкахъ.	102
-	ЕКАТЕРИНА ПАВЛОВНА Родилась 18 ноября 1896 г. въ с. Буянкахъ.	102
-	АЛЕКСАНДРА ПАВЛОВНА Родилась 13 марта 1899 г. въ с. Буянкахъ.	102
118	СВЯТОГОРЪ ВЛАДИМИРОВИЧЪ Родился....	110
-	ТАМАРА ИВАНОВНА Родилась 1916 г.	111
	XII	
-	Дочь АНТОНИНА	114

Петро Пиріг, Олександр Любич

ПОТРЕБИ ДВОРЯН ЧЕРНІГВЩИНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст. ТА ЇХ ЗАДОВОЛЕННЯ

Соціально-економічне та правове становище російського підданого на початку ХІХ ст. визначалося в першу чергу станом належності. Де починалася свобода дворянина, там закінчувалася свобода кріпака. Першоосновою виникнення подібного становища було право монарха жалувати дворянам землі з селянами. Звідси впливає належність селян дворянам на праві приватної власності. Виходячи з останньої, у поміщика з'являється право розпоряджатися долею кріпака на свій розсуд (з 1762 р. по 1843 р.), а саме: переводити з одного села в інше, з польових робіт на дворові; продавати кріпаків у роздріб (до 1801 р.) або родинами; накладати на них повинності та оброки; встановлювати не більше трьох робочих панських днів на тиждень (відповідно до указу 1797 р.); передавати свою владу над кріпаками

за договором оренди або особисто на певний строк, у тимчасове користування будь-якому контрагенту, окрім осіб, яким закон забороняв володіння кріпаками; право зіслання кріпаків на поселення у Сибір без повернення (з 1760 р.), на каторгу на необмежений термін з правом повернення (з 1765 р. по 1807 р.); вирішувати шлюбно-сімейний стан кріпака; судити кріпаків у всіх справах, окрім кримінальних; розпоряджатися їх рухомим майном; відпускати кріпаків із землею (з 1801 р.); відпускати їх на волю за встановлений поміщиками викуп (відповідно до указу 1803 р. про вільних хлібопашців) тощо. Щодо майнових справ, то повне і необмежене право власності мали тільки дворяни. Його складовими були виняткове право володіти землею та закріпаченими селянами; право на придбання будинків у містах. Що ж до цивільних прав, то дворянам, міщанам і навіть селянам надавалося право відкривати підприємства, наймати працівників, займатися торгівлею. Монопольним було право дворян на торгівлю хлібом. Але все могло бути змінено в Російській імперії волею однієї людини - імператора.

Початок XIX ст. більшість дворян Росії зустріла у стані невпевненості в майбутньому, через те, що на царський престол сховався новий імператор Олександр I, якого вважали прибічником кардинальних реформ у житті імперії. Більшість же дворян Чернігівщини вбачало в цьому можливість направити зміни в необхідному їм напрямку. У зв'язку із цим у 1801 р. дворянство Малоросійської губернії уклало колективне прохання, відоме під назвою «Записка господам депутатам от дворян Малороссийской губернии, для принесения его Императорскому Величеству Александру Павловичу всеподданнейшей благодарности за все милостивейшее возстановление и утверждение Дворянской грамоты во всей ея силе, и о нуждах, от всех поветов изъясненных и в общем собрании ко уважению принятых» [1. С. 193 С. 310].

У червні-липні 1801 р. у Чернігові відбулися вибори губернського маршала дворянства, яким став М.М. Стороженко. Присутнім там повітовим маршалам та виконуючим їх обов'язки малоросійський цивільний губернатор І.В. Френсдорф через керівника зібрання, «отправляющего должность» губернського маршала І.О. Рославця, запропонував, згідно із сенатським указом від 28 травня 1801 року, обрати двох депутатів від дворянства губернії для привітання Олександра I під час коронації, які не пізніше 1 вересня мали приїхати до Москви [2]. 2 липня одногосно було обрано дійсного таємного радника і кавалера В.П. Кочубея та таємного радника і кавалера О.К. Розумовського, про що і повідомили губернатора [3]. Оскільки В.П. Кочубей та О.К. Розумовський відмовилися від депутатства, маршали, які ще раз зібралися в Чернігові у серпні 1801 р., остаточно визначилися з представниками від губернії. У Москву відправилися В.І. Чорниш, Г.Я. Почека та М.М. Щербак [4]. Якщо з приводу обрання депутатів, судячи з документів, висловилися всі повітові зібрання, то положення про потреби на деяких із них були обійдені увагою, оскільки виявлено лише 18 із 20 можливих заяв на цю тему. Ряд повітів обмежилися стислим переліком проблем, які, зокрема, козелецьке дворянство вмістило в одному, конотопське, чернігівське, ніжинське, стародубське - у трьох пунктах.

Порівняно з другою половиною XVIII ст. дворянські вимоги багато в чому змінилися. Вони не торкалися питань автономії Малоросії, безмитного імпорту солі, експорту худоби та продуктів, створення шляхетського банку, права на подорожі, освіту й службу за кордоном, оскільки вони або відпали у результаті суспільно-політичних і геополітичних перетворень, або були вже вирішені. Водночас зі змінами статусу Чернігівщини, із соціальними, адміністративними реформами в краї, що інколи вступали у суперечності між собою та із місцевими традиціями, з'явилися зовсім нові проблеми або інше ставлення до вже існуючих на початок XIX ст.

У разі продовження політики Герольдмейстерської контори, започаткованої в кінці XVIII ст., для багатьох українських шляхетських родин могла настати катастрофа. Мається на увазі, що ті, хто вступив до імперської цивільної

адміністрації, мали право на дворянство, якщо їхня позиція у «Табели о рангах» була достатньо високою. Проте для тих, хто ніколи не працював у будь-якому імперському уряді, шлях у дворянство був практично перекритий. Такі особи могли бути оподаткованими, їхнім дітям заборонялося вступати до кадетських училищ, з яких здійснювали набір в армію, і вони відлучалися від багатьох військових та адміністративних посад. Український урядовець вищого рангу міг дуже легко втратити свої права на дворянство, тоді як осіб вищого рангу, котрі перейшли в імперську адміністрацію у часи скасування українських інституцій, з готовністю визнавали дворянами. Діяльність Герольдмейстерської контори викликала обурення і незадоволення серед шляхти Чернігівщини. Вона порушувала двадцятирічну місцеву практику, що визнавала українську службу незаперечним свідченням дворянства. Нова шляхта розпочала боротьбу за повне визнання українських рангів. Її очолила невелика група шляхтичів, які називали себе «патріотами» [5. С. 13]. Ці «патріоти» почали збирати грамоти польських королів, усі угоди царів і гетьманів, царські укази та привілеї на землю, укази гетьманів і документи Колегії іноземних справ і Сенату. На підставі цього матеріалу на захист своїх прав на благородство вони підготували різноманітні петиції, полемічні праці, обґрунтування і меморандуми. Напівзабуту історію підтверджували тепер історичними документами. Генеральний суддя відновленої української судової системи Роман Маркович написав «Замечания о правах малороссийского дворянства» [6. С. 13]. Він твердив, що українські ранги завжди визнавалися російською владою, і на доказ цього цитував такі документи: «Статті 1728 р.» (вибори гетьмана Данила Апостола), зауваження Іноземної колегії від 1735 р. про визначення російських еквівалентів українським рангам і - найважливіше - про імперські ранги, що надавалися тим, хто 1782 р. перейшов із скасованих українських інституцій у нову імперську адміністрацію. Практично тоді ж написав свою працю ерудований полеміст Тимофій Калинський [7. С. 14]. Його твір був названий «Мнение о малороссийских чинах и о их преимуществе, а равно и о разборе их доказательств о дворянстве по службе и чинам их для внесения в Родословную дворянскую книгу и в какую именно оной часть» [8. С. 33]. Калинський стверджував що українська старшина ще наприкінці XVI ст. була визнана як шляхта. Саме як шляхта вона мала більші права, ніж російське дворянство, оскільки не лише старшина, але цілий козацький стан - це «лицарський орден з шляхетським статусом» і, отже, повністю відповідав російському дворянству. Калинський прирівнював українських сотників (досить низький ранг) до російських воевод, а генеральну старшину - до думних бояр. Гетьмана, на думку полеміста, не можна було прирівнювати до генерал-фельдмаршала (цей ранг мав Розумовський) - він був фактичним сувереном. Обидві праці були обговорені на зібранні чернігівського дворянства 1805 р., внаслідок чого до імперської влади була надіслана петиція, за якою слідом надіслали принаймні ще дві. Всі вони потрапили під сукно в канцелярії генерал-губернатора князя Куракіна і тільки в 1809 р. були передані в Раду міністрів [9. С. 30].

Наприкінці 1809 р. дискусія завершилася, і чернігівська шляхта представила свою петицію, яку місцева і центральна влада розглянули разом з петиціями із Полтавської губернії. Рада міністрів постановила, що «въ признаній малороссийскаго дворянства и въ перейменованій чиновников руководствоваться теми правилами, которые наблюдаемы были покойным генераль-фельдмаршаломъ графомъ Румянцевымъ-Задунайскимъ» [10. С.38]. Війни з Наполеоном однак перешкодили втіленню в життя цих постанов, і згодом українська шляхта була змушена знову подавати петиції до центральної влади. У 1819 р., і ще раз - у 1827 р. ці петиції енергійно підтримав генерал-губернатор князь Репнін [11. С.40]. Хоча Рада міністрів не ставилася до них вороже, петиції, як правило, блокувалися або ховалися в шухляди. Причина сенатської опозиції полягала в тому, що Сенат виступав за бюрократичний ранг (чин) і противився тільки спадковій становій знаті. Прискіпливо вивчаючи кожний імперський указ про українські ранги, Сенат

намагався довести, що лише вищі ранги мали право на спадкове дворянство, а нижчі - на персональне [12. С.80]. Нарешті, питання було розглянуте імперською радою і впорядковане указом 1835 р. Усі українські військові та цивільні чини, за винятком нижчих - бунчужних товаришів і возних, визнавалися як такі, що автоматично поширюють дворянство на їх власників та їхніх нащадків [13. С.154]. Нашадків з нижчих рангів, таким чином, не можна було вважати за дворян, але вони могли ними стати - і навіть спадковими, досягнувши відповідного місця у «Табели о рангах». Сенат не бажав узагалі позбутися неросійських дворян - просто прагнув, щоб вони вступали в дворянство шляхом відповідного просування по імперській службі, а не завдяки визначним предкам. Це рішення остаточно розв'язало для шляхти останнє питання, яке все ще залишалося відкритим від часів скасування української автономії. Найкращим свідченням є те, що визнання всіх українських чинів 1835 р. не спричинило збільшення кількості дворян у Полтавській і Чернігівській губерніях; фактично, вона продовжувала зменшуватися [14. С. 164].

Оскільки дворяни не підлягали оподаткуванню, то їх не включали до перепису населення. Отже, статистика щодо дворян, як правило, ґрунтується на губернаторських донесеннях і топографічних описах. Перші з них, що докладно подають кількість дворян у Малоросії, були проведені наприкінці 1790-х рр. На підставі топографічних описів і донесень губернаторів, В.М. Кабузан і С.М. Троїцький дійшли висновку, що 1800 р. на теренах колишньої Гетьманщини було 18 599 дворян чоловічої статі [15. С.167]. З двох інших джерел відомо, що 22 702 особи (як чоловіки, так і жінки), які за переписом 1782 р. подавалися як такі, що сплачують податки, пізніше - у 1780-х рр.- були допущені у дворянство. Претензії 10 105 осіб евентуально відкинули. Решту 12 597 осіб визнали, за винятком тих 2 616, що не потрапили до податкових реєстрів. Невідомо, однак, чи їх врахували у джерелах, використаних Кабузаном і Троїцьким. Отже, оцінки становлять 23 - 25 тис. дворян-чоловіків у 1780-і рр.: сюди входять 18 599 осіб, що їх подають топографічні описи, додано також 5052 чоловік (половину з 10 105, виключених з дворянства на початку 1790-х рр.). Загалом це становить 23 651 чоловік. Якщо 1308 осіб (половина з 2616), визнаних дворянами, але включених у чернігівський податковий реєстр, були враховані у топографічних описах, то цифра 23 651 приблизно відповідає дійсності. Якщо ж вони не були включені у топографічні описи, то цифру слід збільшити (ще на 1308) до 24 959 осіб. Наказом від 20 березня 1835 року було перераховано чини, які давали право на дворянство спадкове або дійсне і постановили: тих, хто на перше січня 1839 р. не надасть доказів на дворянство спадкове і не матиме дворянства особистого, перевести до козачого стану, не позбавляючи права доказати своє право на дворянство у майбутньому. Чини від генерального обозного до полкового писаря давали право на спадкове дворянство автоматично. Дворянських родів, визнаних депутатськими зборами за 1838 рік, нараховувалося 4 604. В цьому ж році в Чернігівській губернії користувалося правом дворянства 6 478 сімей. В них було осіб: чоловічої статі - 12 618; жіночої статі - 11 605; всього - 24 223. Сімей, які не мали селян-кріпаків, - 2 738. Сімей, які мали менше 5 рев'язьких душ, - 1 278. Сімей, які мали не менше 100 рев'язьких душ, - 2 462 [16. С. 8].

У 1801 р. дворянство вже обґрунтовувало з економічної точки зору постій російських військ, особливо кінних, і квартирування офіцерів у населених пунктах Чернігівщини. Одним з важливих було питання про вільний обмін і продаж земель, що перебували у власності козацтва, викладене у положеннях від Козелецького та Новгород-Сіверського повітів. Це питання було вирішене завдяки клопотанню малоросійського генерал-губернатора О.Б. Куракіна, пропозиції якого були покладені в основу сенатського указу від 28 червня 1803 року, що визнавав право козаків на володіння, набування і відчуження землі [17. С.83]. Одночасно хорольське дворянство клопотало, щоб козаки та різночинці, які пройшли нобілітацію, були виключені з окладу і в подальшому несли лише ті повинності, що властиві дворянству. Імовірно, таку позицію можна трактувати як прагнення збільшити

кількість членів корпорації, на яких розподілятимуться дворянські обов'язки та слід розцінювати як прагнення заявити про права тих співвітчизників, котрі не могли в даному разі брати участь в укладенні петиції імператору, і таким чином встановити справедливість і законність. У низці «положений» порушувалося питання про зменшення податкового тягара не тільки для свого, а й для інших станів. Конопоське дворянство в одному із двох пунктів, враховуючи збитки, яких завдала господарству сарана, просило «о не взыскании с крестьян и другого звания людей здешнего повета и других, в коих подобное же убыток последовал, податей» [18]. На бідність селян і неможливість самостійно сплачувати податки звертали увагу поміщики й у Хорольському повіті [19]. Наскільки складною була ця проблема, а також питання про дворянську та селянську заборгованість перед державою, свідчать неодноразові звернення малоросійських генерал-губернаторів до уряду з проханням послабити податковий тягар та з пропозиціями, які досить ґрунтовно викладені, зокрема, в «Записке о податях по Малороссийским губерниям» М.Г. Рєпніна 1831 р. [20. С.151].

Враховуючи специфіку землекористування на Чернігівщині, яка полягала у черезспомужному розташуванні дворянських, козацьких, селянських земель, що призводило до частих конфліктів і скарг до суду. Не дивно, що в «Положеннях» зустрічаються пропозиції провести в Малоросії генеральне межування за прикладом інших губерній і створити для цього особливу межову інструкцію [21]. У подальшому цим опікувався О.Б. Куракін [22. С.42]. Уже в 1801 р. був виданий закон про генеральне розмежування Малоросії, яке мало бути здійснене поряд із складанням планів міст. Але в 1803 р. знадобилися доповнення до цього закону, а в 1804 р. був виданий закон «Про складання нової інструкції», загальні правила розмежування земель за наказом 19 вересня 1765 року не підійшли для форм землеволодіння, які історично склалися в Малоросії, й для неї довелося складати нові накази. Інструкція, видана в 1804 р., багато разів перероблялася. У 1838 р. місцеві дворяни, великі землевласники надіслали клопотання центральному уряду про швидке розмежування Малоросії з метою зменшення або знищення міжполосся. Загальне бездокументальне володіння лісами, болотними сіножатями та берегами річок також потребувало зміни існуючих інструкцій. Ускладнювало ситуацію і те, що великі маєтки в Малоросії було створено шляхом придбання невеликих ділянок і концентрації землі в одних руках. Розробка доцільності операцій з межування провадилася з 1803 р. по 1858 р., а в Чернігівській губернії продовжувалася до 1891 р. Відсутність точних геодезичних вимірів у Малоросії було однією з причин, що змусили відкладати межування.

На жаль, відсутні спеціальні дослідження про земельні володіння української шляхти. З деяких розвідок можна почерпнути лише приблизні дані щодо цього. Так, у праці В.М. Кабузана і С.М. Троїцького подається оціночна кількість кріпаків на одного шляхтича на певній території (Див.: Изменения в численности... - С. 153.). Для Лівобережної України (Гетьманщина і Слобожанщина) пропорція 1782 р. становила 43,32 кріпака на 1,20 шляхтича, а 1796 р.- 42,68 кріпаків на 1,33 шляхтичів. Тобто на одного шляхтича припадало 34,66 кріпака у 1782 р. і 32,01 в 1796 р. Для порівняння, у центральних районах Росії у 1782 р. на 0,70 дворян припадало 66,07 кріпака, а 1796 р.- на 0,63 дворян - 66,64 кріпака. Тобто 1782 р. по 103,39 кріпака на одного дворянина і 1796 р.- 105,77 кріпаків на одного дворянина. Отже, в цілому кількість кріпаків, котрими володіла шляхта Чернігівщини, становила одну третю частину від кількості кріпаків, якими володіли дворяни центральних регіонів Росії. За схемою Кабузана і Троїцького, очевидно, що в Чернігівській губернії було більше дворян і менше кріпаків, ніж у будь-якому іншому регіоні імперії. Звичайно, кількість кріпаків на одного дворянина - це дуже відносний показник заможності. Але статистичні дані доповнюються інформаціями сучасників. Йосип Гермайзе подає опис зубожіння дрібної шляхти і те, як вона через руйнацію маноріального господарства змушена була найматися на державну службу. (Див. його передмову в кн.: 20 -40-і роки в

українській літературі. В 2 т. / Під ред. О. Дорошкевича.- К., 1922-1924.- Т. 2.- С. XI - XII.). В. Голобуцький підтвердив, що українська шляхта Лівобережжя в основному володіла малими або середніми маєтками, зокрема, у порівнянні з магнатами Правобережжя. (Див.: Голобуцький В.О. Економічна історія Української РСР.- К., 1970.- С. 170.)

Найболючіші соціально-економічні проблеми перейшли у спадок із XVIII ст. Із тих питань, що не знайшли відображення в загальній «Записці», слід відзначити прохання (від шести повітів) повернути збіглих селян, які оселилися у Новоросійській губернії, на Слобожанщині та на Дону, заборонити приймати втікачів і вжити заходів для того, щоб на майбутнє втечі були неможливі [23]. Крім організованого владою переселення українських козаків на Кубань, наприкінці XVIII і впродовж усієї першої половини XIX ст. відбувалася стихійна міграція з України на нещодавно освоєні прикубанські землі. Ці переселення відбувалися в таких формах: поодинокі, родинами, середніми і великими (по кількості осіб) партіями - з відома місцевої влади, а також у формі стихійних чи організованих втеч. Щорічний наплив утікачів на Кубань доходив до декількох тисяч душ [24. С.117]. Лише за 1793 р. з одного Катеринославського повіту в Чорноморію втекло 65 чоловіків і 55 жінок [25]. Канцелярія Чорноморського війська склала в листопаді 1800 р. відомість про зарахування в козаки 1264 особи поміщицьких і державних селян [26]. Крім втікачів, на Кубань стихійно чи з дозволу влади переселялися окремі особи, родини і різні групи [27]. Так, у 1802 р. виявили бажання переселитися до Катеринодара 57 осіб чоловічої і 56 жіночої статей селян Конопотського повіту; окрім того, було зараховано до Чорноморського війська 150 осіб чоловічої і 134 жіночої статей мешканців села Спаського і села Лебедина Чернігівської губернії [28. С. 39].

Вочевидь, що для поміщиків актуальність проблеми була зв'язана насамперед із необхідністю сплачувати за втікачів податки та з втратою робочих рук. Цілком слушно зазначає академік Л.В. Мілов, що при дослідженні суспільства з яскраво вираженим екстенсивним землеробством, яке потребує постійного розширення ріллі, де дефіцит робочих рук був сталим протягом століть, ракурс оцінок ставлення поміщиків до залежних селян повинен змінитися. Оскільки «в умовах, когда общество постоянно получало лишь минимум совокупного прибавочного продукта, оно объективно стремилось к максимальному использованию и земли, и рабочих рук. И суровые рычаги принуждения для той эпохи - объективная необходимость» [29. С.432]. Важливим, враховуючи індекс згадування у повітових положеннях (11 із 15 розглянутих), було прохання збереження традиційних прав винокуріння та продажу спиртних напоїв. Це питання певною мірою висвітлене в науковій літературі, де зверталася увага на його важливість для дворянського господарства [30. С.150]. Неможливість протягом досить тривалого часу експортувати зерно і водночас необхідність підвищувати прибутковість господарств підштовхували поміщиків до заняття гуральництвом, яке і стало для Чернігівщини специфічним способом нагромадження капіталів. Вирішення цього важливого питання залежало від політики уряду щодо нього, і на початку XIX ст. воно було актуалізовано введенням «питейных откупов», від чого особливо страждало дворянство прикордонних з російськими губерній. Закон 1827 року надавав дворянам право створювати фабрики, заводи та майстерні не тільки в селах, як це було передбачено раніше, а й у містах. У 30 - 50-х роках кількість дворян, які скористалися цим законом, зростає. Переважно їхня діяльність зосереджувалася в цукроварінні та гуральництві. Поміщики були також організаторами великих винокурних підприємств, що базувалися на комерційній основі. Вдаючись до підприємництва, частина дворянства Чернігівщини все більше обуржуазнювалася, хоча її зв'язки із застарілими структурами суспільства залишалися ще досить міцними.

Надто активно висловлювалися повітові зібрання щодо правових та адміністративних питань, які майже повністю знайшли відображення у колективній

«Записці». Дворянство просило затвердження Литовського статуту, введення в краї управління, згідно з «Учреждением о губерниях» 1775 р. та Жалуваною грамотою дворянству, відновлення законів «во всем их действии, силе и точности», судів на основі Литовського статуту, насамперед міських. Низка запитів торкалася проблем обрання, переобрання на виборні дворянські посади, зокрема, суддів, можливості виходити у відставку з поважних причин тим, хто обіймав посади повітових маршалків, підкоморіїв, хорунжих, зараховувати термін перебування на посадах судових канцеляристів за службу з підвищенням чинів. У «Записке» від губернії наполягали на заснуванні університету в Чернігові, згідно з указом Катерини II від 23 квітня 1786 р. На підсумковому засіданні повітових маршалів у Чернігові були остаточно укладені шість «пунктів», які і представляли колективну думку губернського дворянства. Очевидно, остаточний варіант, який і опинився у розпорядженні публікаторів, у подальшому відшліфувався, було додане розгорнуте обґрунтування деяких пунктів, вибрані лише ті, що були варті уваги імператора і які мали принести користь усій губернській корпорації.

Джерела і література:

1. Записка 1801 г. о нуждах малороссийского дворянства. - Киевская старина. - 1890. - Август. - С. 310. У Державному архіві Чернігівської області (далі ДАЧО) у фонді Чернігівського губернського дворянського зібрання знаходиться досить об'ємна (160 арк.) справа під назвою «Сборник документов об избрании депутатов от дворянства для вручения поздравления императору при короновании его», датована 15 травня 1801 р.
2. Там само. - Арк. 3 - 3 зв.
3. Там само. - Арк. 5.
4. Там само. - Арк. 158.
5. Листування деяких з тих шляхтичів, зібране у «Книгах дворянства», має таку назву: Переписка между патриотами сего края для общей пользы. Див.: Миллер Д. Превращение... - № 4. - С. 13.
6. Там само.- № 4.- С. 14.
7. Оглоблин О. Люди Старої України.- С. 33-48.
8. Миллер Д. Превращение... - № 4. - С. 17 - 22.
9. Там же. С. 30.
10. Миллер Д. Превращение... // КС.- 1897. - № 4. - С. 38.
11. Там же. - С. 40.
12. Донесенная сенатської комісії стосовно українських рангів опубл.: Замечания из дела, произведенного в Комитете высочайше утвержденном при Правительствующем Сенате, касательно прав на дворянство бывших чинов малороссийских // ЧОИДР. - 1861. - Т. 2. - Ч. 5. - С. 80-139.
13. ПСЗ. - 2-е изд. - № 7976. - 20 марта 1835 г. - Т. 10. - Ч. 1. - С. 154-155. Ті особи, українські чини яких не були визнані, подавалися як однодворці. В. Модзалевський подає відомості про ранги та багатство таких осіб: Роман Маркович досягнув 6-го рангу (коллежский советник) (див.: Модзалевский В. Малороссийский родословник. - Т. 3. - С. 430); Михайло Милорадович - 3-го рангу (тайный советник) (там же. - С. 490 - 491); Василь Г. Полетика - 5-го рангу (штатский советник) (там же. - Т. 4. - С. 126-127); Тимофій Калинский отримав лише 9-ий ранг (титулярный советник) (див.: Граф Григорій Милорадович // Родословная книга Черниговского дворянства: В 2т. - СПб., 1901. - Т. 2. - Ч. 6. - С. 203); а також: Оглоблин О. Люди Старої України.- С. 248 - 258).
14. У Чернігівській губернії кількість дворян зменшилася від 12 006 у 1834 р. до 10 551 у 1850 р. У Полтавській губернії - від 10 988 у 1834 р. до 10 875 у 1850 р. Див.: Кабузан В.М., Троицкий С.М. Изменения в численности, удельном весе и размещении дворянства в России в 1782-1858 гг. // История СССР.- 1971. - Т. 4. - С. 164.
15. Изменения в численности, удельном весе и размещении дворянства в России в 1782-1855 гг. // История СССР.- 1971. - Т. 4.- С. 167 - 168.
16. Маркович А. Историческая и статистическая записка о дворянском сословии и дворянских имуществах в Черниговской губернии // Материалы для статистики империи Российской: В 4 т. - СПб., 1841. - Т. 2. - Ч. 4. - С. 8-9; Миллер Д. Превращение... // КС. - № 3. - С. 367 - 368.
17. Шандора В.С. Малоросійське генерал-губернаторство. 1802-1856: функції, структура, архів. - К., 2001. - С. 83-84.
18. ДАЧО. - Фонд Чернігівського губернського дворянського зібрання. - Арк. 100.
19. Там само. - Арк. 89.

20. Павловский И.Ф. К истории полтавского дворянства. 1802-1902 гг. Очерки по архивным данным. - Полтава, 1906. - Вып. 1. - С. 151-158.
21. ДАЧО. - Фонд Чернігівського губернського дворянського зібрання. - Арк. 76, 82.
22. Павловский И.Ф. Очерк деятельности малороссийского генерал-губернатора князя А.Б. Куракина (1802-1808 гг.). - Полтава, 1914. - С. 42.
23. ДАЧО. - Фонд Чернігівського губернського дворянського зібрання. - Арк. 127 зв.
24. Голобуцкий В. Черноморское казачество. - К., 1956. - С. 177.
25. Дмитренко И. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска. - СПб., 1896. - Т. II. - Док. 561.
26. ДАКК. - Ф. 249. - Оп. 1. - Спр. 430. - Арк. 37.
27. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі ЦДІА України у м. Києві). - Ф. 1709. - Оп. 2. - Спр. 2917. - Арк.1 - 7; - Ф. 1958. - Оп. 1. - Спр. 441. - Арк.1 - 14; - Ф. 1191. - Оп. 5. - Спр. 64. - Арк. 1.
28. Щербина Ф. История Кубанского казачьего войска. - Екатеринодар, 1913. - Т. II. - С. 39.
29. Милов Л.В. Великорусский пахарь и особенности российского исторического процесса. - М., 1998. - С. 432.
30. Тищенко М.Ф. Гуральне право та право шинкування горілкою в Лівобережній Україні до кінця XVIII ст. // Праці Комісії для виучування історії західноруського та українського права. - К., 1927. - С. 150 - 202.

Анжела Сікалюк

●

МАЛОВІДОМІ ДЖЕРЕЛА ПРО ДІЯЛЬНІСТЬ В.П. НАУМЕНКА

За останні два десятиріччя Україні, її народу було повернуто сотні імен видатних українських діячів минулого, свого часу незаслужено репресованих і забутих за радянських часів. У 1991 році на шпальтах «Вісника АН України» (№ 8. - С.51), мабуть, уперше на новому етапі нашої історії було поставлено питання про відновлення історичної справедливості щодо безпідставно забутого визначного діяча української науки, освіти і культури В.П. Науменка¹, матеріали про життя та діяльність якого стали з'являтися на сторінках наукових та інших видань лише на початку 90-х років ХХ століття. Окремі факти з його біографії, інформацію щодо його творчості ми можемо знайти в публікаціях, надрукованих за останні 15 років². Його ім'я стояло першим у списку смертників: 10 липня 1919 року київська газета «Більшовик» надрукувала повідомлення: «Постановою Всеукраїнської надзвичайної комісії за невизнання Радянської влади і контрреволюційну діяльність розстріляти таких осіб: 1) б. Міністра в кабінеті Гербеля³ - Науменка Володимира Павловича...»⁴ Існуючий нині історіографічний матеріал про вихідця з Чернігівщини, відомого вченого, педагога та громадського діяча кінця ХІХ - початку ХХ століття В.П. Науменка (1852-1919) дає можливість гідно оцінити всю велич і трагедію долі цієї яскравої і непересічної особистості.

Володимир Павлович був добре відомий як досвідчений методист-новатор, теоретик педагогічної науки. Його поважали і йому довіряли. Ось чому майже щороку земські управи пропонували очолювати літні вчительські курси. Підтвердження цього і знаходимо в запропонованих читачам 7 листах Ніжинської, Пирятинської, Кролевецької, Чернігівської, Стародубської та Зеньківської земських управ, адресованих В.Науменку та написаних у період від травня 1896 до серпня 1898 року.

З 1897 по 1907 рік він очолював відроджене Київське товариство грамотності. Нижче надаються матеріали, пов'язані з діяльністю цього товариства, які яскраво демонструють ті неймовірні зусилля, що були зроблені В.П. Науменком в тяжкі часи його існування. На жаль, на цих матеріалах не виставлена дата.

Увазі читачів пропонується також копія листа В. П. Науменка до редактора часопису «Трибуна», датованого 22 грудня 1918 роком. У ньому він звертається до суспільства і просить людей розібратися самим у тих наклепах, які лунали на